

Pažįstamas ir nepažįstamas Balys Buračas: 1936 m. ekspedicijos užrašai

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

1936 m. liepos 7 d. kraštotyrininkas Balys Buračas leidosi į vieną iš daugelio savo ekspedicijų. Šį kartą į viensėdžius skirstomuose Utenos ir Zarasų apskričių kaimuose jis ieškojo muziejinę vertę turinčių liaudies meno daiktų, fotografavo gyvenamuosius namus, svirnius, kapines, kryžius, stogastulpius, tekstilės, medžio, keramikos dirbinius, taip pat šimtamečius senolius, amatininkus, tautosakos pateikėjus. Kelionėje jį lydėjo kompozitorius ir pedagogas Viktoras Kuprevičius (1901–1992), tuo metu ėjęs M. K. Čiurlionio dailės muziejaus sekretoriaus pareigas. Tai buvo įprasta – tuo metu ir vėliau etnografinėms ekspedicijoms vadovaudavo vienas iš muziejaus darbuotojų, kartu su juo dirbdavo Meno mokyklos auklėtiniai¹. B. Buračas nestudijavo, neturėjo nuolatinio darbo, tačiau jau buvo patyręs, pripažintas etninės kultūros tyrinėtojas ir žinovas, bendradarbiaujantis su M. K. Čiurlionio dailės muziejumi². Tai patvirtina čia skelbiamas 1936 m. ekspedicijos dienoraštis.

B. Buračas parengė mažiausiai du šios ekspedicijos aprašymus – vienas buvo perduotas M. K. Čiurlionio dailės muziejui³, kitas iki mirties saugotas pas autorių. 1978 m. pastarasis sąsiuvinis su 1929 ir 1936 m. ekspedicijų aprašymais brolio Jono sūnaus, akademiko Antano Buračo rūpesčiu pateko į Lietuvos tautosakos rankraštyną⁴.

Rankraštyne saugomas švarraštis – mėlynu rašalu į 17,5 x 21,7 cm dydžio mokyklinį dailės raštinę sąsiuvinį perrašyti 1936–ųjų vasaros ekspedicijos užrašai⁵. Rengiant

1 Žr. Viktoras Kuprevičius. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus 1936.XI.1–1939.XII.31 darbų apyskaita, kn.: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis*, t. 1, Kaunas, 1941, p. 353–357.

2 *Kryždirbystė Lietuvoje = Sacral Arts in Lithuania*, sudarė Antanas Buračas, Antanas Stravinskas, Vilnius, 1998, p. 611.

3 Viktoras Kuprevičius, Balys Buračas. *1936 m. ekspedicijos DIENORAŠTIS (Rytų Aukštaitija)*, [I–II sąs., 1936 m.], ČDM La 1382–1383.

4 [Balys Buračas]. *1936 metų vasaros ekspedicinė muziejininkų kelionė Rytų Lietuvoje* – LTR 4901.

5 Į tą patį sąsiuvinį pirma perrašyti 1929 m. ekspedicijos užrašai.

juos spaudai buvo ištaisyta tik keletas rašybos klaidų bei patikslinta skyryba; taigi skelbiamas tekstas yra toks, kokį parašė B. Buračas (mažiau žinomų žodžių reikšmės paaiškintos pastabose⁶). Tekstą iliustruoja Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno archyve ir Vytauto Didžiojo karo muziejuje saugomos ekspedicijos nuotraukos. Dauguma jų publikuojamos pirmą kartą. Remiantis dienoraščiu ir negatyvų registracijos knygomis, parengta ekspedicijos metu aplankyto administracinių vietovių schema (žr. p. 283).

Paminėtina, kad praėjus metams B. Buračas ekspedicijos po Rytų Lietuvą įspūdziais pasidalijo su *Naujosios Romuvos* žurnalo skaitytojais. Šio straipsnio eilutės iš dalies kartoja, iš dalies papildė 1936 m. ekspedicijos dienoraštį. Pavyzdžiui, apsilankymas Antabaltės kaime, kurio gyventojai laukuose pjovė rugius, aprašytas taip:

[Č]ia rugius, vasarojų pjautuvais pjauna moterys ir vyrai lygiomis. O moterys pjautuvu pjauna ne blogiau vyrų (p. 258).

Privažiuojam Antabaltės kaimą, kuriame pasakojo esanti garsi šios apylinkės audėja Uršulė Gričiutė. Pirmoji kaimo gryčia dūminė. Įeiname vidun patyrinėti, kaip čia dūminių vidus ir krosnis įrengtas. Įėję vidun neradome troboje nė jokios gyvos dvasios. Žmonės buvo išėję į laukus rugių pjautų ir palikę atviras duris. Kaimas ruošiasi pietums, pjovėjai ir pjovėjos būriais skuba iš lauko. Kaip gražu pažiūrėti, kada visi vyrai, moterys, jaunos mergelės, senos senelės ir seneliai dainuodami pareina nešini žibančiais pjautuvais. Čia vyrai ir moterys yra visi lygūs pjovėjai. Pjaunant su pjautuvais kiekvienas esti pats sau pjovėjas ir rinkėjas, todėl visi dirba lygiai vienodai sunkų darbą⁷.

Šis dviejų šaltinių palyginimas rodo, kad 1936 m. ekspedicijos dienoraščio tekstas, skirtas užsakovui – M. K. Čiurlionio dailės muziejui, yra kur kas glaustesnis ir skurdesnis. Jame pateikiami duomenys apie muziejininko darbą ir jo rezultatus, chronologine tvarka aprašoma ekspedicijos eiga, susitikimai, derybos dėl eksponatų įsigijimo, apibūdinami fotografuojami dalykai ir kita. Tačiau patyręs etninės kultūros tyrinėtojas B. Buračas pastebi daugiau nei vien eksponatų rinkėjas; kai kuriuos šių įspūdžių jis aprašo kišenės dydžio kelioninėje užrašų knygelėje⁸, vėliau – minėtame straipsnyje *Naujosios Romuvos* žurnale. Belieka apgailestauti, jog čia aprašyta tik pirmoji ekspedicijos darbo savaitė, iki atvykstant į Salaką.

Per visą 1936 m. ekspediciją tvyrojo karštis, kai kuriomis dienomis smarkiai lijo. Antai liepos 26 dieną kilo audra su perkūnija, ledai išmūšė vasarojų, nuplėšė kelių Salako namų stogus (p. 272). Nuo liepos 7 iki 13 dienos B. Buračas su

6 Publikacijos parengėjo paaiškinimai arba daromi pakeitimai pateikiami laužtiniuose skliaustuose.

7 Balys Buračas. Rytų Lietuvoje, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 35–36, p. 645.

8 LTR 4909, l. 58–59 („Rytų Lietuvoje“).

V. Kuprevičiumi keliavo iš vieno Daugailių ir Tauragnų valsčių kaimo į kitą su pasamdytu vežėju ir senu baltu kuinu pakinkytu vežimu (p. 256). Nuo liepos 14-osios ekspedicijos dalyviai apsistojo Salake ir arba lankė apylinkių kaimus, arba likdavo dirbti miestelyje (liepos 14, 19 – sekmadienį, 20, 23, 26 – sekmadienį, 28 d., rugpjūčio 2 – sekmadienį ir 3 d.). Šiomis dienomis buvo apžiūrimos Salako įžymybės, ieškoma amatininkų, ryškunami negatyvai (10 x 15 cm stiklo plokštelės), tvarkomos nuotraukos⁹.

1936 m. ekspedicijos maršrutas pirmiausia susijęs su eksponatų paieškomis į viensėdžius neišskirstytuose kaimuose, plg.:

Eina[m] per kaimą apžvalgydami kaimo sodybas, kiemus, pirkias, svirnelius ir kitus pastatus. Įeiname ne tik į gryčias, bet ir į svirnelius, kartais užlipame ir ant aukšto (p. 269).

Ne mažiau reikšminga antroji sąlyga – labai svarbu rasti kaimą, kuriame iki tol nesilankė nei Zarasų muziejininkai, nei etninės kultūros tyrinėtojai Ignas Končius ir Vladas Švilpas¹⁰, plg.:

Šiame kaime prieš dvi savaites Zarasų muziejininkai irgi rinkę senienas ir net už pinigus kai ką pirkę. Seniūnas sako, kad mes esame penkti iš eilės šio kaimo senovės tyrinėtojai, kurie neseniai šį kaimą buvo lankę (p. 264).

Apėjome visą kaimą, apžvalgėme kiemus ir pirkias, bet muziejinių vertybių nesuradome. Sako, čia jau surinkta Zarasų muziejaus rinkėjų. Keliavę per šį kaimą ir fotografai, su mažiukais aparateliais šį tą fotografuodami, bene Končius su Švelpu.

Pastebėję kitų ekspedicijų buvimo šiose apylinkėse pėdsakus, labai nusivylėme. Galvojame, kas daryti toliau. Čia bastytis – galbūt veltui sugaištas brangus laikas? Reikia bandyti dar aplankyti žemėlapyje pažymėtą netoliese esantį didelį Jakėnų kaimą, kuriame galime laimėti kaip neišskirstytame į vienkiemius. Kaimas tikrai didokas, nes susideda iš 50 kiemų bendrose sodybose (p. 262–263).

Nepaisant tam tikrų nesklaidumų, nepalankių oro sąlygų, sulūžusio fotoaparato stovo, neperkalbamų liaudies meno eksponatų savininkų, B. Buračas ir V. Kuprevičius darbavosi sėkmingai, plg.:

Šiame kaime tiek daug įvairių daiktų surinkome, kad visus daiktus sunkiai vežime galėjome sutalpinti, o patys likome pėsti eiti (p. 264).

9 Iš viso M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno archyvo negatyvų registracijos knygose – 268 ekspedicijos po Rytų Lietuvą įrašai (Ng 19 886–20 154).

10 1934 m. įvyko jų ekspedicija po į viensėdžius skirstomus Utenos apskrities kaimus.

Ekspوناتai, nuotraukos – toks ir buvo pagrindinis ekspedicijos tikslas. Perkantiems muziejinę vertę turinčius daiktus, fotografuojantiems vertingus liaudies meno pavyzdžius ekspedicijos dalyviams (jokiu būdu ne išlaidaujantiems!) anksčiau nei tikėtasi pritrūko pinigų:

Ši druskinė labai mums patiko, nupirkome būtinai, nors mums patiems kelionei jau labai trūksta pinigų (p. 281).

Siekis gauti vertingą, trokštamą eksponatą ir iškalba bei gražbyliavimas – taip apie save atvirai rašo B. Buračas:

Papratęs gerai prašyti ir loti lyg koks piršlys, ir pradėjau visomis priemonėmis cigoniškai įkalbėti savininką, kuris pasirodė nepaprastai kietas besas. Tik kai jau pasakiau, kad jo vardas muziejuje bus įrašytas ir bus amžiais minimas, jeigu tą retenybę jis perleis muziejui <...>, tuomet senukas pralinksmėjęs tarė: „Pašaukite iš lauko sūnų, gal ir parduosiu, nors tokį paminklą, sentėvių palikimą, ir nenoriu iš savo namų išleisti.“ (p. 280).

Kita vertus, iš ekspedicijos dienoraščio sunku suprasti, ar gebėjimu bet kokia kaina išgauti eksponatą jis mėgaujasi, giriasi, ar duoda suprasti, jog kaip tik toks esąs šios ekspedicijos tikslas ir jis atliekąs M. K. Čiurlionio dailės muziejaus skirtą vaidmenį. Taip svarstyti verčia įvykio Nečeskų kaime aprašymas, kai B. Buračas, jo paties žodžiais tariant, „apiplėšė“ papuoštą sodybą, išgabeno koplytėlę į muziejaus sandėlį, užverstą baldais, o sodybos šeimininkei tikino priešingai, esą jos mirusios močiutės palikimas – medinė koplytėlė – bus didžiai garbingoje vietoje, ten ją visi matys ir džiaugsis! (p. 265).

Skelbiamas 1936 m. M. K. Čiurlionio dailės muziejaus ekspedicijos po Rytų Lietuvą aprašymas lygintinas su tokios pačios ekspedicijos, surengtos 1929 m. Vidurio Lietuvoje, dienoraščiu¹¹. Abu juos sieja B. Buračo asmenybė, metų laikas, plg.:

Apėjęs [Raseinių apskrities Tytuvėnų valsčiaus Simaniškių] kaimo sodybas, kurių iš viso yra tik kelios, nieko muziejui negavau, nes namuose daug kur vieni vaikai palikti, o suaugusieji laukuose.¹²

Perėjau visą [Utenos apskrities Tauragnų valsčiaus Balčių] kaimą, apžiūrėdamas kiekvieną sodybą ir kiekvieną trobesį, bene yra kuo nors įdomus nufotografuoti, arba apžiūrėdamas, bene yra kokių senienų muziejinės vertės. Kaime buvo maža suaugusių žmonių likę, nes dauguma buvo išėję pjautuvais rugių pjauti (p. 260).

11 Muziejininko Buračo Balio 1929 metų vasaros ekspedicinės kelionės užrašai, *Tautosakos darbai*, 2013, [t.] XLVI, p. 186–254.

12 *Ten pat*, p. 204.

Sutampa istorinės aplinkybės – režinių kaimų gyventojai 1929 m. Šiaulių ir 1936 m. Zarasų apskrityje keliasi į viensėdžius, plg.:

[Šiaulių apskrities Šiaulėnų valsčiaus Spičių] kaimas skirstomas į vienkiemius, žmonės užsiėmę žemės dalinimo reikalais, bus sunku ką nors laimėti <...>. Kai kurie valstiečiai, neturėdami laiko, nes buvo užsiėmę sklypų pasiskirstymu, pasižadėjo muziejui ką nors surasti vėliau... Dabar nėra laiko, nes rūpį svarbesni reikalai¹³.

[R]adome už 4 km didoką [Zarasų apskrities Salako valsčiaus] Aželių kaimą, kuris buvo skirstomas vienkiemiais, todėl baigiama naikinti visa kaimo senovė. Kai kurių sodybų jau dalis nugriauta ir perkelta į vienkiemius. Kaimo seniūnas jau persikėlęs į vienkiemį (p. 262).

Panaši tiriamų vietovių kultūrinė aplinka – lietuvių kaimų kaimynystėje tiek Šiaulių, tiek Zarasų apskrityse gyvena rusai sentikiai, plg.:

Rusų caro valdžia daug lietuvių iš to [Šiaulių apskrities Šiaulėnų valsčiaus Dvarčių] kaimo išvarė į Sibiro katorgą, kaimą kolonizavo rusai sentikiai. Muziejui kaime nieko lietuviško neradau.¹⁴

[Zarasų apskrities Salako valsčiaus] Avinuostos kaime gyvena kolonistai – rusai sentikiai. Pas juos lietuviško liaudies meno nėra (p. 271).

[Zarasų apskrities Salako valsčiaus] Tetervinų kaime radome gyvenant vien tik rusus kolonistus, o lietuvių nebelikę nė vieno. Trobesių vidun nevaikščiojom, nes čia lietuvių jau seniai nebėra, o pas rusus lietuviškas menas ligi šiol neišliko (278).

Pažymėtina, kad Šiaulėnų krašte carinės Rusijos administracija sentikius apgyvendino ištremtų 1863 metų sukilimo rėmėjų namuose, o į šiaurės rytų Lietuvą, Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, sentikių bendruomenės kėlėsi nuo XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pradžios¹⁵.

Kita vertus, pažintis su Daugailių, Tauragnų ir Salako apylinkėmis B. Buračui buvo visiškai nauja patirtis. Jį čia stebino ne tik rugių pjovėjai, ranka rankon laukuose besidarbuojančios moterys su vyrais, bet ir verpimas rišant kuodelį prie verpstės, naudojant verpstelį, viralinių puodų lipdymas, degančių namų nenorinti palikti senutė žolininkė, vienmarškinės mergaitės kaimo gatvėje ir dar daugelis kitų dalykų.

.....
13 *Ten pat*, p. 192.

14 *Ten pat*, p. 195.

15 Grigorijus Potašenko. Sentikiai, kn.: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas [ir kt.], Vilnius, 2001, p. 635–654.

1936 metų M. K. Čiurlionio dailės muziejaus ekspedicijos po Rytų Lietuvą dienoraštis – tai XX a. ketvirtojo dešimtmečio mūsų krašto kultūros, jos kaitos liudijimas, retas ir vertingas Lietuvos muziejinkystės istorijos šaltinis.

SUTRUMPINIMAI

ČDM – Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno archyvas.

KVR – Kultūros vertybių registras (nurodomas unikalus kodas).

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas*, t. I–XX, Vilnius, 1941–2002, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus.